

A mozgalom a pogánylázadás vezetője, Vata az Istvántól létrehozott keresztény állam intézményei ellen fordult és tüzzel – vassal irtotta a keresztényeket. A Péter ellen szervezkedő magyar urak hazahívták a megvakított Vazul fiait. Levente a pogány lázadókhöz csatlakozott, pogány módon élt az 1047-ben bekövetkezett haláláig. Andrásnak a Péter elleni zűrzavaros helyzetben túrnie kellett a pogány magyarok kegyetlenkedéseit, minthogy szüksége volt a lázadók erejére. Amikor uralma megszilárdult, az ország népét visszakényszerítette a kereszténységre. Ő maga keresztény módon koronáztatta meg magát. Visszaállította a keresztény államrendet.

Vele kapcsolatban a jezsuiták három drámát vittek színre. Kettő csak róla szól (*Andreas I. ab exilio ad sceptrum Ungariae capessendum evocatus*. Nagyszombat, 1767; *Andreas primus Hungariae rex, poenitens*. Pozsony, 1740), a harmadik testvérével, Bélával együttesen mutatta be őt (*Andreas et Bela fratres*. Eger, 1756). A két utolsónak csak a pusztá címét ismerjük, az elsőnek fennmaradt a programja is.

I. András leverte a pogány lázadást, de nem tört Vata életére. Eltúrte, hogy Borsodban, Bélháromkút vidékén a hozzá ragaszkodó híveivel pogány módon éljen. Mikor András utódja, Béla király 1061-ben országgyűlést hívott össze Székesfehérvárra, itt Vata fia, János híveivel a pogány valláshoz való visszatérést, a keresztény papok megölését követelte. A király csapataival szétkergette őket. Ez volt az országban az utolsó pogány szervezkedés.

Béla királynak a pogány magyarokkal való dolgairól szóló Nagyszombatban 1708-ban bemutatott *Hungaria tertio Christiana seu Bela Hungariae Rex Vatham (Regni Turbator, Rituumque Scythicorum defensor ac promotor) in amplexu Religionis Christianae recipiens*.

Magyarországon a kereszténységet többé nem fenyegette a megsemmisítés veszélye. Az ország függetlenségét, belső nyugalmát azonban igen.

VARGA IMRE

A „Laubáni Biblia” hamis impresszuma. A „Laubáni Biblia” megjelenését elsőként Fekete Csaba datálta 1758-ra,¹ noha egy közleményemben Bárány György levelezéséből származó adatok alapján vitattam érveit,² a Fekete Csaba által nemrég ismertetett, *Historischer Vorbericht...* című aprónyomtatvány egyértelműen tanúskodik az 1758-as megjelenés mellett.³ A fenti forrás alapján viszont nemcsak az impresszumban feltüntetett évszámot, hanem a nyomdahelyet is hamisnak kell tekintenünk.

Fekete Csaba legutóbbi cikkében hivatkozik egy levelemre, melyben már 1994-ben igazat adtam neki. Akkor akadtam ugyanis a Budapesti Egyetemi Könyvtárban a szóban forgó aprónyomtatvány egy példányára,⁴ mégpedig a Mossóci Institoris Mihály *Biblia*-előszavának (Lipcse, 1776) hivatkozása nyomán.

¹ *Mikor jelent meg a „Laubáni Biblia?”* = MKsz 106 (1990). 68–69.

² *Adalék a „Laubáni Biblia” megjelenési évének kérdéséhez.* = MKsz 111 (1995). 87–90.

³ *Az 1758-ra keltezett „Laubáni Biblia”* = MKsz 112 (1996). 106–107.

⁴ *Historischer Vorbericht von dem Zustande der evangelisch–lutherischen Kirschen in Ungarn.* Denen respective Hochst- und Hohen auch günstigen Wohlthättern welche einen milden Beytrag zum Druck der neuen Ausgabe eines ungarischen Neuen Testaments, hoch geneigt und willigst zu thun geruheten, im Namen der sämtlichen evangelischen Kirchen in Ungarn, den verbindlichst schuldigen Dank einigermaßen öffentlich bezugen zu können, nebst einer Anzeige was in dieser Edition geleistet worden, wohlmeinend aufgesetzt. Lauban, 1758. K. ny. n. 8* 40 l. Budapesti Egyetemi Könyvtár Ac 6453. Petheő János ajándéka 1917. 20. (A továbbiakban HV). FEKETE Csaba 1994. november 21-i levelében közölte velem, hogy újabb adatot talált: azaz nemcsak a publikálásban előzött meg.

„Das Neue Testament in dieser fremden Sprache hat bereits, Gott allein zum Preis, die Presse verlassen” – írja a *Historischer Vorbericht* szerzője, aki magát egyszerűen az „Igazság Megvallójának” („Bekennen der Wahrheit”) nevezi, 1758. szeptember 18-i keltezéssel.⁵ [A szerzőkről, Sartoris Jánosról (+ 1757. július 1.), és Bárány Jánosról (+ 1758. február 15.) már mint elhunytokról beszél, valószínűleg az ő tudósítása alapján nevezi Wallaszky Pál posztumuszának a kiadást.]⁶

„Mit dieser namhaftren Hülfe ward demnach der Druck des Neuen Testaments Ao. 1754 in Gottes Namen gleichfalls in Lauban angefangen und über die Hälfte unter mancherley Versuchen fortgesetzt worden: als sich aber daselbst einige erhebliche Hindernisse hervorgethan hatten, musste mans unter göttlichem Beystand zu Jauer endigen.”⁷ Ezeket a mondatokat Fekete Csaba is idézi, de a Jauer helynevet sajtóhibának tekinti. Pedig ha a „Laubáni Biblia” típusait megvizsgáljuk, megfigyelhetjük, hogy az 1–976 oldalakon (ívjelzés: A–Ppp) használt betűket a 977–1536 oldalakon (ívjelzés: Qqq–Dddd), a címlapon és az Elöl-járó-Beszédben (a–b ívek) egy másik készlet váltja föl: a legszembetűnőbb különbség a két pontos ékezetek (ö, ü) elhelyezése mind a textus nagyobb, mind a jegyzetek apróbb betűin. Tehát az 1–976 oldalak készülhettek Laubanban (Luban), a többi – így a címlap is – már Jauerban (Jawor), még ha ugyanazon nyomdász munkájaként is. Bár jaueri nyomtatványt e korból nem ismerünk, nem elképzelhetetlen, hogy a Schill-nyomda átmenetileg ebben a sziléziai városban működött. Jauer már 1742 előtt is fontos protestáns központ volt,⁸ s élénk levelezést folytatott a hallei pietistákkal. Az *Újszövetség* impresszumát ezért bátran kiegészíthetjük: „Lauban” [–Jauer] „1754” [1758] N. Schill ny.

A „Laubáni Biblia” kiadásának története a *Historischer Vorbericht* és a már korábban is ismert adatok segítségével tehát a következőképpen rekonstruálható.

Bárány Györgyék 1736 után láttak munkának, amikor nyilvánvaló lett számukra, hogy Torcos András *Újtestamentuma* nem váltja be a hozzá fűzött reményeket,⁹ 1743-ban megbízták Alsóki Mészáros Györgyöt, hogy kátékéziratuk kiadása számára keressen nyomdát és anyagi segítséget, ámde ő, miután tárgyalt a laubani nyomdással és eredménnyel gyűjtött pénzt a sziléziai gyülekezetekben, még ugyanezen évben Drezdában elhunyt, s a szerzők évekig semmi hírt nem hallottak a kátékézirat sorsáról.¹⁰

Az 1745-ös hallei cseh *Biblia* (Knihopis 1115, 17.126) kiadásának híre Bárányékat is új lendületre sarkallta. Annak reményében, hogy a halleiek készek lesznek egy magyar *Biblia* megjelenítésére is, letisztázták *Újszövetség*-fordításukat (még a magyarázó jegyzetek nélkül) és tárgyalni kezdtek Gotthilf August Franckéval (1696–1769).¹¹ A tervből nem lett semmi, így visszatértek a laubani ajánlathoz. Itt jelent meg ugyanis akkoriban a Tranoscius több kiadása is, egy cseh *Újtestamentum*, továbbá Bahil Györgynek egy munkája.¹²

⁵ HV 3.

⁶ *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria*. Posoni i-Lipsiae, 1785. 214. Vö. MKsz 1995. 88–89.

⁷ HV 37.

⁸ A wesztfáliai béke biztosította 3 lutheránus „Friedenskirche” építését a városfalakon kívül, ezek egyike Jauer mellett volt (a másik kettő: Schwidnitz, Glogau).

⁹ L. HV 25–26; a „Laubáni Biblia” Elöl-járó-Beszéde (a továbbiakban: EB) b1b–b2a; Bárány György levele Gotthilf August Franckéhoz 1747. július 14-én. (Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz Francke – Nachlaß Kapsel 27.).

¹⁰ L. HV 35; Bárány György fenti levele.

¹¹ L. Bárány György fenti, továbbá 1754. január 27-i levele Gotthilf August Franckéhoz (Kapsel 27.). Vö. BÉL Mátyás *levelezése*. Bp. 1993. 839. sz.

¹² Vö. Knihopis 16.312, 16.313, 16.315, 16.316, 17.124; BÉL Mátyás *levelezése* 891. sz.

Ekkor lépett be a történetbe a *Historischer vorbericht* szerzője, aki kényszerű száműzetésben 1749-ben fellelte a kátékéziratot Melchior Gottlieb Minor landeshuti (Kamienna Góra) inspektor (1693–1748) könyvtárában, és 1750 elején felvette az Alsóki Mészáros által kezdeményezett gyűjtésnek Boroszlóban (Wroclaw), Schweidnitzben (Swidnica), Görlitzben és Bautzenben letétbe helyezett eredményét, 226 tallért.¹³ Ebből a pénzből jelent meg a káté 1500 példányban Laubánban, s 1750 nyarán Boroszlón keresztül már meg is érkezett Magyarországra.¹⁴

Eközben az *Újtestamentum* kézirata is sikeresen eljutott Boroszlóba (az Elöl-járó Beszéd szerint ez még csak a kommentálatlan bibliai szöveg volt), ám a kátékiadásból olyan kevés bevétel folyt csak be, hogy az *Újszövetség* megjelentetéséhez újabb gyűjtés vált szükségessé.¹⁵ Míg az „Igazság Megvallója” patrónusok után nézett, s egy „Segítőtársa” („Gehülfe”) Sziléziában átnézte a kéziratot, addig a szerzők sem pihentek Magyarországon. A váratlan haladékot kihasználva szűkszavú jegyzetekkel egészítették ki művüket.¹⁶ A gyűjtés sikerén felbátorodva azonban egyre hosszabb magyarázatokat írtak, amit a nyomdász késlekedése is lehetővé tett:

„a' magyarázatok a' két első Evangyélisákra ritkábban estenek. Mert mikor azokban fáradoztunk; nem-is gondoltuk, hogy ennyire fakadjunk, és a' könyvnyomtató a' munkát siettette-is. Az után pedig, hogy a' nyomtatás meg-tsökkent, és azon kívül-is más dolgok adták elől magokat, több időnk lévén, a két utolsó Evangyélisákat, és az Apostoli tselekedeteket még egyszer által olvastuk, és sok helyekhez bővebb magyarázatot ragasztottunk, a' két első Evangyélisákban esett fogyatkozást, a' toldalékban valamennyire ki-pótolni igyekeztünk. Végtere a' nyomtatás mind tsak késedelmesebben folyván, az Apostoli levelekre sokkal több fejtő jegyzéseket rakhatnánk, mint az első könyvekre”¹⁷

Az „Igazság Megvallója” szerint mindeközben szapora levelezés („eine starcke Correspondenz”) folyt közte, aki a sajtó alá rendezés mellett a korrektúrát is végezte, és a szerzők között, ezek mégsem mindig rendelkeztek naprakész információkkal. A *Historischer Vorbericht* szerint csak 1754-ben kezdődött a nyomtatás, Bárány György ezzel szemben már ugyanezen év január 27-én tudni véli, hogy félig elkészült a munka.¹⁸ Véleményem szerint a magyarázatok kiegészítése 1750 és 1754 között történt, tehát az Elöl-járó-Beszéd fent idézett részlete erről az időszakról szól, akkor is, ha a nyomtatás ezidőtájt még csak a szerzők vágyálmaiban folyt. Tájékozatlanságára („diuturnum silentium”) maga Bárány György is panaszkodott.¹⁹

Az Elöl-járó-Beszéd is valószínűleg elkészült 1754-ig, de legkésőbb 1756-ig,²⁰ s az utolsó kiegészítő magyarázatokkal (az apostoli levelekhez) érkezett a helyszínre (feltehetőleg még az 1754-es vámrendelet életbelépése, de mindenképpen az 1756-os háború kirobbanása előtt).

¹³ L. HV 36.

¹⁴ PETRIK Géza: *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. II.* 625. L. HV 36. A Bárány György leveleiben is közvetítőként lépten–nyomon előforduló „boroszlóiak” nem feltétlenül az Elisabethanum orthodox professzorait, hanem talán a halleiekkal rokonszenvező világiakat jelentik.

¹⁵ HV 36; EB b2b–b3a.

¹⁶ HV 38.

¹⁷ EB b2b–b3a.

¹⁸ „Interea id beneficii obtinuimus per amicum quendam in Silesia exulantem, ut...N. T. a nobis emendatum methodo Hedingeriana Laubani prelo submitteret ex mera pia collecta, iamque ad medium perduceret, nimirum ad finem Actorum Apostolicorum” – írja Gotthilf August Franckénak (Kapsel 27.).

¹⁹ Uo.

²⁰ Különben megemlékezne Sartoris János haláláról!

Szerzője személyéről csak találgatásokra hagyatkozhatunk. Az a hagyomány, mely Bárány János szerzőségéről tud, valószínűleg azon alapul, hogy egyedül ő érte meg a metszeteken szereplő 1758-as évet, ráadásul ekkor már a püspöki tisztelet töltötte be (1756–1758).

Az 1754 és 1758 közötti évekből – amikor a könyv már valóban sajtó alatt volt – a feltűnő hallgatáson kívül²¹ egyetlen adattal rendelkezünk: ez Bárány Jánosnak Sartoris halálára írt gyászverse. Az itt olvasható célzást így értelmezhetjük: az elhunyt fő művének kézirata le van adva, a kiadvány megjelenés előtt áll.²² Ez az állítás pontosan megfelel a *Historischer Vorbericht*-ből megismerhető helyzettel. A továbbiakban már egyedül a *Historischer Vorbericht* fent idézett soraira támaszkodhatunk. Miért húzódnak el ennyire a nyomtatás (elkezdése)? A válasz könnyű: az anyagi fedezet hiányzott. A sikeresnek ígézkező gyűjtés mégsem bizonyult elegendőnek (vagy nem állt arányban a terjedelem növekedésével), ill. csak lassan folyt: a *Historischer Vorbericht* szerzője végül 400 tallér adósságról kénytelen beszámolni, részben a metszetek beszerzésére hivatkozva.²³

Nehezebb a nyomda helyváltoztatásának és a hamis impresszumnak a magyarázata. Lauban Lausitzban, Jauer Sziléziában található, az előbbi szász, az utóbbi (1742-től) porosz birtok. Éppen ezért működött már korábban is Laubanban, a Habsburg-barát Szászország területén a hallei könyvkiadás fiókvállalkozása: ez a helynév kevésbé csengett gyanúsán az osztrák tisztviselők fülében, mint a prosz Halle neve (nem szólva arról, hogy közelebb is volt a cseh és szlovák olvasókhöz). A hétéves háború első lépéseként Szászországot rohanta le Nagy Frigyes, a harcok Lausitzra is kiterjedtek (1756). Ekkor költözhetett a nyomda a – két évig – még békés Sziléziába, ahol éppen befejeződhetett a nyomtatás. Hogy ezek utána a címlapon nem a sziléziái, hanem a lausitzi helynevet olvashatjuk, s az időpontot is antedatálják a háború előttre: nincs mit csodálkoznunk. A Jauer nevet azért sem használták volna, mert csak a nyomda kényszerű tartózkodási helye volt, a Schill név Laubannal forrott össze. Valószínűleg ezért szerepel a *Historischer Vorbericht* címlapján is „Lauban”: reklámként (hacsak nem tért vissza ide közben a nyomda az osztrák támadás elől menekülve).

Tartozom még azzal, hogy megkíséreljem a már többször emlegetett „Igazság Megvallója” és „Segítőtársa” leleplezését. A *Historischer Vorbericht* annyit árul e a „Segítőtársról”, hogy Sziléziában szolgált, ő szerezte be a boroszlói rézmetszeteket, s segített a kézirat sajtó alá rendezésében, vagyis magyarul tudó lekésznek kellett lennie. Mindez a jellemzés ráillik Bahil Mátyásra, aki 1746 és 1758 között a sziléziái Arnsdorf papja volt.²⁴ Az „Igazság Megvallójának” az a megjegyzése segít az azonosításban, hogy 1746-ban a somogyi gyülekezetek ügyét képviselte a bécsi udvarban.²⁵ Földváry László idézi a Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyveiből, hogy „az üldözött somogyi egyházak egy Kerman József nevű lutheránus embert szándékosan küldeni a királyi udvarhoz, hogy általa, a Helytartótanácsához már fölterjesztett sérelmeik

²¹ L. Bárány György 1756. február 13-i levele Gotthilf August Franckéhoz (Kapsel 27.).

²² L. MKsz 1995. 88–89.

²³ HV 37. Vö. MKsz 112 (1996). 107.

²⁴ SZINNYEI I. 339. Vö. G. REYMANN: *Zur Geheimreise Matthias Bahils nach Ungarn im Jahre 1756*. Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich. 60 (1939). 75–80.

²⁵ HV 35: „Derjenige Bekenner der Wahrheit, welcher Ao. 1746 und folgenden, bey dem Kaiserl. Hofe zu Wien ein Angelegenheiten der obbeschriebenermaßen bedrückten 45 Kirchen des Somodjer Comitats sich so viele Mühe gegeben hatte, (deßen Namen und Stand man noch zur Zeit, zumal seine Person bey vielen hohen Gönnern zur Genüge bekannt ist, aus wichtigen Ursachen vorsichtiglich verschweigen will) musste für diesen treuen und herzhaften Dienst endlich anno 1748. dem arglistig rachgierigen Feind selbst in die Hände fallen, und nach unschuldig ausgestandenem 6 montalichen schweren Arrest, den boßhaftigen Nachstellungen der Verfolger weichen, sein geliebtes Vaterland, Erbgüter und Freundschaft verlassen, und in das betrübte Elend nach Schlesien gehen 1749.”

orvoslását sürgessék, s mivelhogy nincsen elegendő költségük, segélyt kérnek.”²⁶ Kerman Józsefről nem tudni sokat, de apjáról Kerman Jánosról annál többet: Krmann Dániel püspök öccse, kalandos életpályát a Tolna megyei Magyarkeszi lelkészeként fejezi be (1669–1720). Ez a körülmény megerősíti a fenti azonosítást. Egyrészt azért, mert a *Historischer Vorbericht*ben részletes beszámolót találunk – más somogyi gyülekezetek kálváriája mellett – a nagyberényi templomfoglalásról is, ez a község viszont Magyarkeszi szomszédja. Másrészt pedig azért, mert Kerman János gyülekezete Bárány György esperes egyházmegyéjéhez tartozott: Bárány megemlékezik Kerman Jánossal való első találkozásáról 1718-ban,²⁷ két évvel később²⁸ temetésén is jelen van.

Közvetlenebb bizonyítékokat nem találtam e két feltételezésem (Bahil és Kerman közreműködése a kiadásban) alátámasztására. Ha valaki megerősítené őket, megköszönném; ha megcáfolná, egy kicsit se bánom. Amíg azonban nem jelentkeznek újabb, a két személyt megvilágító adatok, megemlékszem az ismertett, jóllehet gyenge lábakon álló azonosításokkal.

A *Historischer Vorbericht* szerzője az *Újtestamentum* kiadástörténetén kívül röviden ismerteti a magyar (protestáns) egyháztörténetet, és részletesen leírja a somogyi templomfoglalásokat (részben szemtanúként, részben hallomás alapján). Ezekkel a részekkel nem szándékozom foglalkozni: ha valaki feldolgozza egyszer ezen évtizedek röpiratirodalmát (pl. Bél Mátyás és Bahil Mátyás hasonló témájú írásait), akkor érdemes lesz megvizsgálni a *Historischer Vorbericht* irodalomtörténeti problémáit. A *Historischer Vorbericht* azonban a fentiekén kívül tartalmaz még néhány könyvészeti vonatkozású adatot, melyekre röviden ki szeretnék térni.

A bibliák előszóihoz hasonlóan a *Historischer Vorbericht* is felsorolja a korábbi magyar kiadásokat, s ezen felsorolásban olvashatjuk a következő mondatot:

„Herr Matthias Bel in Preßburg, übersahe also das Karolyische N. T. und ließ es in einigen Stellen nach der Grundschrache verbessert zu Leipzig 1726. in 12. drucken.”²⁹

Az ún. S. K. jelű *Újszövetségről* tudható dolgokat legutóbb Szelestei N. László foglalta össze.³⁰ Cikkében a két hagyományozott megjelenési évszám közül (1717, 1727) az utóbbi mellett foglal állást, bár – jegyzi meg – Bél Mátyás levelei inkább az 1726-os megjelenésre engednek következtetni.³¹ Ezt a következtetést erősíti most meg a *Historischer Vorbericht* független testimóniuma.

Egészen más értéke van egy másik mellékes megjegyzésnek:

„liegen schon an seinem Orte in Bereitschaft nicht nur das ganze Alte Testament heiliger Schrift, sondern auch eine gute Haus-postille”³²

²⁶ FÖLDVÁRY László: *Adalékok a Dunamelléki Ev. Református Egyházkerület történetéhez*. II. Bp. 1898. 184.

²⁷ PAYR Sándor: *Egyháztörténeti emlékek*. I. Sopron, 1910. 353.

²⁸ SZELESTEI N. László: *Pietizmus és magyar nyelv a 18. század első felében*. = *Protestáns Szemle*. 56. (1994). 207–215., 23. j.

²⁹ HV 25.

³⁰ SZELESTEI N. László: *Bél Mátyás Újtestamentum-kiadásáról*. In: *Gesta Typographorum*. Bp. 1993. 119–134.

³¹ *I. m.* 124. Vö. BÉL Mátyás *levelezése*. 312. sz.

³² HV 34. Vö. MKsz 112 (1996). 107.

A Bárány-féle kéziratos *Ószövetség*-fordítást két évszázada tartja számon a tudományos közvélemény: Mossóci Insztitóris Mihály,³³ Weszprémi István,³⁴ Mindszenti Sámuel,³⁵ Szombathi János,³⁶ Varga István,³⁷ Jankovich Miklós³⁸ és mindazok, akik bíztak a felsoroltak tájékozottságában. Bucsay Mihály már azt is tudni véli, hogy a kézirat megjelentetését csupán a pénzhiány gátolta.³⁹ A fenti tudósítások egybevetéséből azonban kiderül, hogy

- a kéziratot egyikük sem látta,
- az információt egymástól veszik át,
- a hagyományt egy termékeny félreolvasás és egy alaptalan spekuláció is gazdagította,
- a fordításról szóló híradás lényegében egyedül a *Historischer Vorbericht* fent idézett mondatára vezethető vissza.

Jóllehet ennek a forrásértéke vitathatatlanak tűnik, más adatok viszont megkérdőjelezzik az *Ótestamentum*-fordítás létére vonatkozó álláspontot. Meglepő, hogy a kérdéssel foglalkozók egyike sem vette figyelembe a laubani *Újtestamentom* Elöl-járó-Beszédének a következő mondatát:

„De a kegyes olvasó ezt-is vegye jó néven; míg az Isten másokat támaszt, kiknek mind tudományok, mind idejek, mind kiváltképen jobb módjok lesz efféle munkáknak, még az ó Testamentomnak is új fordításának véghez vitelére.”⁴⁰

Ebből a mondatból sok mindenre lehet következtetni, csak arra nem, hogy az *Újtestamentom* fordítói már az *Ótestamentum* fordításával is elkészültek, és hogy annak kézirata megjelenésre készen várakozik. A *Historischer Vorbericht* és az Elöl-járó-Beszéd közötti ellentmondást éppen még megmagyarázhatnánk azzal a pár év különbséggel, mely a kettő megfogalmazása között feltételezhető, ha nem világítaná meg még egy adat a Bárány-műhely munkáját.

A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület jegyzőkönyvei tudósítanak arról, hogy Fábry Gergely szuperintendens az 1750. június 17-én tartott kispécsi gyűlésen osztotta ki a feladatokat az *Ószövetség*-fordítók között.⁴¹ Hogy a munka további fázisairól a jegyzőkönyvek nem emlékeznek meg, könnyen magyarázható. Fábryt a következő évben elmozdítják hivatalából és börtönbüntetést is szenved, a fordítók körülményeinek és életrajzának ismeretében (többségük pár éven belül elhunyt) pedig nemigen feltételezhető, hogy elkészültek vállalt feladatukkal, mely nyugodt körülmények között is éveket vehetett volna igénybe. Az *Ótestamentumot* tehát kétségkívül elkezdték fordítani, ám a munka félbeszakadhatott – az Elöl-járó-Beszéd fenti mondata leginkább így értelmezhető.

A *Historischer Vorbericht* szerzője természetesen tudott Fábry eredeti terveiről, de ugyanígy tudnia kellett a felmerült akadályokról is, ha másból nem, akkor az általa kiadott Elöl-járó-Beszédből. Ennek megszövegezése után mégis történhetett valami előrelépés, ami a fordítás befejezésének reményével kecsegtetett, s ezt a remélt befejezést előlegezhette meg a *Histo-*

³³ Az 1776-os lipcsei *Biblia* Elöl-járó-Beszédében.

³⁴ *Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae Biographia*. IV. Viennae, 1787. 36.

³⁵ BROUGHTONNAK *a religióról való históriai lexicon*. I. Komárom, 1792, 308.

³⁶ Tudósítása az 1794-es utrechti *Biblia* 8. lapján.

³⁷ *Az Új Testamentomi szent írásoknak Critica históriája és hermeneutikája*. Debrecen, 1816.

110.

³⁸ *Biblia tudniüllik a Szentírás külön és eredeti magyar fordításainak öt példái*. H. n. 1833.

57.

³⁹ *A protestantizmus története Magyarországon. 1521–1945*. Bp. 1985. 160.

⁴⁰ EB b3b.

⁴¹ Idézi PAYR Sándor: *Fábry Gergely, dunántúli evangélikus püspök és az 1751. évi vallási zavargás Vadosfán*. Bp. 1894. 43–45.

rischer Vorbericht. Még azt sem zárhatjuk ki, hogy állítása mögött tudatos füllentés (*pia fraus*) rejtőzik. A nyomtatvány ugyanis a bibliakiadás patrónusainak kíván köszönetet mondani. A kész kéziratok említése valószínűleg már a következő gyűjtés elindítása. Az *Újszövetség* kiadója azon meggondolással is beharangozhatta az *Ószövetséget*, hogy mire a korábbinál jóval tetemesebb összeget sikerül felhajtania, állítása igaz lesz, a patrónusok viszont csak nyomdakész kéziratra adakoznak.

Nem zárhatjuk ki természetesen a bejelentés hitelességét sem, ám ha el is készül a fordítás, valószínűleg már nem a két Bárány és Sartois munkájaként (forrásunk sem kapcsolja az ő nevükhöz). A *Historischer Vorbericht* adatának elfogadása esetén sem hagyható azonban figyelmen kívül a szöveg műfaja: a röpirat, a könyvreklám és a patrónusoknak járó beszámoló és köszönet elemei vegyülnek benne. Nem várhatunk hát elfogulatlanságot, őszinteséget, hiteles tájékoztatást a szerzőtől, sokkal inkább azt, hogy minden eszközzel megpróbál reklámot csinálni az általa képviselt kör törekvéseinek, tudva, hogy csak így kerülhetnek ki újabb magyar könyvek a laubani sajtó alól, mik igencsak elkelnének a szorongatott, pásztor nélkül maradt dunántúli gyülekezetekben.

CSEPREGI ZOLTÁN

A könyvnyomtatás feltalálásáról folyó vita I. Péter könyvtárosának beszámolójában (1721). A Nagy Péter cár által alapított első oroszországi nyilvános könyvtár történetének tanulmányozásakor került a kezembe a cár könyvtárosának, J. D. Schumachernek¹ 1721-es külföldi könyvbeszerző útjáról szóló részletes beszámolója.² A cárnak benyújtott beszámoló elején 13 pontba foglalva olvashatók azok a feladatok, amelyeknek teljesítésére Schumacher megbízást kapott:³

„1. hogy a Kaszpi-tenger térképét és leírását Felsőged parancsára a külföldi tudományos akadémiáknak átadjam

2. hogy egy csillagvizsgáló műszereinek rajzait megszerezzem

[...]

11. hogy tudós emberek múzeumi gyűjteményeit, legyenek azok nyilvánosak vagy magánjellegűek, meglátogassam, és megnézzem, miben különböznek Felsőged múzeumától, és ha Felsőged múzeumából ezekhez képest valami hiányzik, igyekezzek ezt a hiányt pótolni, vagy legalábbis tanácsot kérni a hiány pótlását illetően

12. hogy igyekezzek Felsőgednek minél teljesebb könyvtárat összegyűjteni

¹ Schumacher 1690-ben született az elzászi Kolmarban. Gimnáziumi tanulmányai után 1707-től a strassburgi egyetemen folytatott irodalmi, jogi és teológiai tanulmányokat. 1711-ben filozófiából magiszteri fokozatot szerzett, de nem sokkal ezután – valószínűleg gúnyversek írása miatt – el kellett hagynia az egyetemet. Egy grófi családnál helyezkedett el nevelőként, velük jutott el Párizsba, ahol megismerkedett Nagy Péter egyik legközelebbi munkatársának unokaöccsével, akitől Oroszországba szóló meghívást fogadott el. Vö. *Russkij biografičeskij slovar'*. Red. A. A. POLOVCOV. Sanktpeterburg, 1911. 534–536. 1714 szeptemberében érkezett meg Szentpétervárra, és három héttel később megkapta első könyvtárosi feladatát: a cári palota közelében elhelyezett könyvek válogatását és rendezését. L. *Istoriä BAN SSSR 1714–1964*. Red. S. P. LUPPOV i dr. Moskva–Leningrad, Nauka, 1964. 13.

² PEKARSKIJ, P. P.: *Nauka i literatura v Rossii pri Petre Velikom. T. 1*. Sanktpeterburg, Obseštvennaä pol'za, 1862. Hasonmás kiadás: Leipzig, 1972. 533–558.

³ Uo. 533-534. A beszámolóban szereplő feladatok közül csak azoknak a fordítását közlöm itt, amelyek a könyv- és könyvtártörténettel szűkebb vagy tágabb értelemben kapcsolatban lehetnek.